

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.115>

## ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

**Шопіна І.М.,**

доктор юридичних наук, професор,  
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін  
Інституту права,  
Львівський державний університет внутрішніх справ  
ORCID: 0000-0003-3334-7548

### **Шопіна І.М. Проблеми забезпечення гендерної рівності в умовах правового режиму воєнного стану.**

У статті визначено, що Конституція України та рамковий Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (в якому враховано вимоги низки ратифікованих нашою державою міжнародних правових актів) не містять якихось обмежень щодо призову жінок на військову службу за мобілізацією у період правового режиму воєнного стану чи поза ним. Однак з точки зору громадської підтримки рішення про поширення військового обов'язку на жінок для встановлення гендерного паритету викликає певні сумніви та заперечення.

Акцентовано увагу на даних соціологічних досліджень, які свідчать про зниження мотивації до проходження військової служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях у період повномасштабної російської збройної агресії.

Визначено, що сучасний етап відсічі повномасштабній російській агресії свідчить про необхідність збільшення мобілізаційного резерву України за рахунок включення до нього нових категорій військовозобов'язаних. Вказане обумовлює необхідність громадської рефлексії принципу гендерної рівності в аспекті виконання військового обов'язку. Невдачі та прорахунки мобілізаційної політики нашої держави свідчать про потребу пошуку нових шляхів, які базувалися б не на імпульсивних рішеннях політиків, а на науковому підґрунті. Моделювання бажаної ситуації в сфері залучення громадян України на військову службу має своїми передумовами переосмислення ролі жінок та юнацтва у захисті держави, що потребує широких суспільних обговорень, науково-просвітницьких заходів, розробки соціальної реклами, яка дозволяла б переконатися в існуванні гідних умов проходження служби жінками-військовослужбовицями, включаючи їх кар'єрне зростання.

Сформульовано поняття забезпечення гендерної рівності в умовах правового режиму во-

єнного стану – це комплекс заходів правового, політичного, військового, науково-дослідницького, педагогічного та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на формування паритетних засад участі жінок і чоловіків у відсічі повномасштабній російській збройній агресії, включаючи виконання військового обов'язку.

**Ключові слова:** гендерна рівність, гендерна дискримінація, гендерний паритет, гендерний баланс, рівні права жінок і чоловіків, проходження військової служби жінками, права жінок.

### **Shopina I.M. Problems of ensuring gender equality in the legal regime of martial law.**

The article determines that the Constitution of Ukraine and the framework Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men" (which takes into account the requirements of a number of international legal acts ratified by our State) do not contain any restrictions on the conscription of women for military service under mobilization during the period of martial law or beyond. However, from the point of view of public support, the decision to extend military duty to women in order to establish gender parity raises certain doubts and objections.

The author emphasizes the data of sociological studies that show a decrease in motivation to serve in the Armed Forces of Ukraine and other military formations during the period of full-scale Russian armed aggression.

The position is substantiated by the fact that the current stage of repulsion of full-scale Russian aggression indicates the need to increase the mobilization reserve of Ukraine by including new categories of persons liable for military service. This necessitates a public reflection on the principle of gender equality in terms of the performance of military duty by men and women. The failures and miscalculations of our state's mobilization policy indicate the need to find new ways that would be based not on impulsive decisions of politicians, but on scientific grounds. Modeling the desired

situation in the field of recruiting Ukrainian citizens for military service requires rethinking the role of women and youth in the defense of the state, which requires broad public discussions, scientific and educational activities, and the development of social advertising that would make sure that women servicewomen have decent conditions for service, including career development.

The author formulates the concept of ensuring gender equality under the legal regime of martial law as a set of legal, political, military, research, pedagogical, organizational and managerial measures aimed at forming parity principles of participation of women and men in repelling full-scale Russian armed aggression, including the performance of military duty.

**Key words:** gender equality, gender discrimination, gender parity, gender balance, equal rights of women and men, military service by women, women's rights.

**Постановка проблеми.** Забезпечення ефективної відсічі російській повномасштабній збройній агресії вимагає продуманого підходу до використання всіх ресурсів, які є у нашої держави – економічних, матеріально-технічних, енергетичних, людських. На жаль, в умовах значного переважання держави-агресора у сфері озброєнь та мобілізаційного ресурсу, Україні доводиться використовувати майже всі наявні резерви. Протягом останніх двох з половиною років було звужено коло осіб, які користуються відстрочкою від військової служби, зменшено граничний вік перебування громадян на військовому обліку призовників з 27 до 25 років.

Нині в нашій державі смертність утричі перевищує народжуваність. Наразі на одного новонародженого громадянина в Україні припадає троє померлих. Так, у першому півріччі 2024 року в Україні померли 250 972 людини, а народилось 87 655 дітей, що на 9% менше, ніж за аналогічний період минулого року [1]. За даними УВКБ ООН, станом на 15 жовтня 2024 року 6 191 800 українських громадян скористалися тимчасовим притулком в державах Європи, а 560 200 – в інших державах світу [2]. За таких умов, враховуючи, що бойові дії на території нашої держави можуть тривати ще багато років, на порядку денному стоїть питання про збільшення кола осіб, які можуть призватися за мобілізацією на військову службу.

У теперішній час в експертних і політичних колах починає обережно дискутуватися питання про доцільність віднесення до категорії військово-возобов'язаних юнаків у віці від 18 до 25 років, які вважаються кращими солдатами з-поміж інших вікових груп, здатними швидко адаптуватися до умов бойових дій та переносити значні

навантаження, а також жінок, які вже засвідчили свою ефективність на полі бою, розпочинаючи ще з періоду проведення антитерористичної операції. Вирішення питання про доцільність вибору однієї або обох названих категорій як захисників та захисниць нашої держави буде залежати від багатьох факторів – інтенсивності бойових дій, допомоги союзників, міжнародної ситуації. Однак можна констатувати, що в умовах поступового зниження популярності мобілізаційних процесів, що спостерігається з другої половини 2023 року, і різкого зниження обсягів мобілізаційного ресурсу, як поточного, так і перспективного (з огляду на демографічну ситуацію), існування України як держави залежатиме від прийняття непопулярних рішень щодо призову на військову службу юнаків 18-25 років та/або жінок.

Вказане обумовлює необхідність дослідження гендерної рівності з позиції сьогодення, коли на порядок денний поставлено питання про існування Української держави, і слугує підтвердженням актуальності теми цієї статті.

**Мета статті** – визначити проблеми забезпечення гендерної рівності в умовах правового режиму воєнного стану.

**Стан опрацювання проблематики.** Проблеми, пов'язані з гендерною рівністю в умовах збройних конфліктів, досліджували у своїх роботах такі науковці, як Д. Кучеренко та М. Тимофеев, які дійшли висновку, що на території України відбуваються процеси практичної реалізації аспектів забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки та оборони. Для приведення цієї мети в дійсність, на думку авторів, потрібно зробити один із головних кроків – спробувати змінити свідомість населення та змінити відношення до цього, адже в деякій мірі це заважає залученню жінок до роботи у секторі безпеки і оборони. Сталість міркування про аспект маскулінності в секторі безпеки та оборони, як вважають науковці, потрібно віднести до пережитків радянської системи та відходити від неї, якщо ми прагнемо до розвитку українського суспільства [3]. Д. Тінін, досліджуючи деякі аспекти гендерної рівності у воєнний час, робить висновок, що необхідність призову жінок зумовлена кількома факторами. По-перше, це сприятиме збільшенню чисельності військовослужбовців і підвищенню обороноздатності країни. Військова служба не повинна бути суто чоловічою справою, адже в бойових діях жіночий досвід і знання можуть бути цінними та важливими для успішного захисту країни. По-друге, призов на військову службу для жінок допоможе змінити стереотипи та упередження щодо ролі жінки в армії. Це може сприяти покращенню гендерної рівності в українському суспільстві, оскільки жінки мають більше можливостей для професійного та осо-

бистого розвитку [4, с. 436]. А. Дашковський, досліджуючи гендерну рівність у Збройних Силах України, наголошує на доцільності таких заходів, як забезпечення належного представництва жінок і чоловіків у всіх аспектах військового життя, створення посади Уповноваженого з питань військової служби жінок, подібно до прикладу з Польщі, забезпечення військовослужбовиць адекватною формою та амуніцією, покращення доступу до медичного догляду і вирішення специфічних соціальних потреб жінок у армії, що є ключовими аспектами їхнього успішного інтегрування в структури оборони [5, с. 64]. Разом з тим, у сучасній правовій науці ще бракує досліджень, спрямованих на визначення правових та екзистенційних аспектів гендерної рівності у сучасному мілітарному дискурсі, що і обумовлює актуальність цієї статті.

**Виклад основного матеріалу.** Гендерна рівність, відповідно до легального тлумачення, закріпленого у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» - це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [6]. Складові цього поняття потребують додаткового з'ясування. Правовий статус, з тими чи іншими варіаціями, у правовій науці розуміється як сукупність прав, обов'язків та відповідальності суб'єкта. Іноді до вказаних складових додаються інші, як-то гарантії реалізації прав та обов'язків, функції тощо, але права та обов'язки залишаються незмінними базовими елементами категорії «правовий статус» у всіх визначеннях, які нам доводилося зустріти в юридичній літературі.

Рівні можливості жінок і чоловіків у названому Законі трактуються як рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків, а рівні права вказаних суб'єктів – як відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі. Слід також звернути увагу на положення ч. 2 ст. 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», яка визначає, що обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом, не вважається дискримінацією за ознакою статі (вказана дискримінація заборонена). Нагадаємо, що строкова військова служба, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11 квітня 2024 року № 3633-IX, була скасована [7]. При цьому ч. 2 ст. 65 Конституції України, яка проголошує, що громадяни відбувають військову службу відповідно до закону, не містить вказівок на стать громадян, на яких може бути покладено військових обов'язок.

Отже, Конституція України та рамковий Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (в якому враховано вимоги низки ратифікованих нашою державою міжнародних правових актів) не містять якихось обмежень щодо призову жінок на військову службу за мобілізацією у період правового режиму воєнного стану чи поза ним. Такі обмеження містяться у Законах України «Про військовий обов'язок і військову службу» і «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», які визначають правові засади військового обліку та проходження військової служби жінками, а також обмеження та заборони, які існують у цій сфері. Заслужують на увагу положення абзацу 2 ч. 12 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», відповідно до яких жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку [8]. Ці положення цілком відповідають описаному вище принципу гендерної рівності, і, разом з тим, дещо дисонують положенням абзацу 1 ч. 12 цієї ж статті, відповідно до яких жінки, які перебувають на військовому обліку, можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час у добровільному порядку (оскільки можливість добровільно відмовитися від військової служби не передбачена для чоловіків, отже, має місце гендерна диспропорція).

Вказане вище свідчить, що в Україні не існує якихось глобальних правових перешкод для призову жінок на військову службу за мобілізацією. Якщо розглядати це питання в аспекті законотворчої техніки, для цього необхідно внесення декількох десятків змін до Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу» і «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (під час правового режиму воєнного стану такі зміни з метою уточнення категорій військовозобов'язаних вносилися до вказаних законів більше 15 разів).

Однак з точки зору громадської підтримки рішення про поширення військового обов'язку на жінок для встановлення гендерного паритету викликає певні сумніви та заперечення. За результатами опитування «Гендерні стереотипи та ролі очима молоді: до і після початку повномасштабної російської агресії», яке компанія Info Sapiens провела на замовлення ГО «Інсайт»

в листопаді 2022 року, 58% молодих жінок (15–25 років) погоджуються з тим, що «якщо чоловіки підлягають обов'язковому призову, то і жінки мають підлягати», хоча загалом 60% населення вважає, що обов'язковому призову мають підлягати тільки чоловіки [9]. Ми не знайшли серед матеріалів досліджень соціологічних організацій звітів 2023–2024 років про результати опитування, присвяченого визначенню відношення населення щодо призову жінок за мобілізацією. Разом з тим, результати досліджень, присвячених мобілізації взагалі, свідчать, що значна частина чоловіків, які ще не знаходяться у лавах Збройних Сил та інших військових формувань, негативно ставляться до можливості стати військовослужбовцями і брати участь у бойових діях. Так, за результатами загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 27 березня 2024 року, 25% опитаних повідомили, що більшість їх знайомих призовного віку намагаються уникнути мобілізації, а у разі загострення або затягування війни лише 16% опитаних повідомили про намір приєднатися до сил оборони, тоді як 24% намагаються просто вижити, а 5% – спробують виїхати з країни [10].

Вказані дані свідчать про негативні тенденції мобілізаційної політики держави, що може бути темою окремої статті. Необхідність кардинальних змін у мобілізаційних процесах відчувають і представники органів військового управління, і політики, і науковці, і представники громадянського суспільства. Висуваються волонтерські пропозиції, як-то ліквідувати ТЦК і СП і створити з їх персоналу декілька бойових бригад, не підкріплені науковими обґрунтуваннями і якимось моделюванням можливих наслідків. З боку зарубіжних партнерів України все частіше звучить пропозиція зменшити вік призову на військову службу за мобілізацією, щоб омолодити склад бойових підрозділів, оскільки військовослужбовці у віці за 50 років в силу фізіологічних особливостей недостатньо ефективні у штурмових діях, довше відновлюються після навантажень, не кажучи вже про необхідність лікування хронічних хвороб.

Доцільність першочергового використання якості мобілізаційного ресурсу окремих груп населення України, як-то жінки, чоловіки у віці 18–25 років та ін., мають стати предметом демографічних досліджень, спрямованих на пошук шляхів запобігання кардинальному скороченню населення нашої держави, яке само по собі уявляє загрозу для національної безпеки і оборони. Емоційні категорії, на нашу думку, не можуть використовуватися як критерії збереження життя та здоров'я однієї групи населення за раху-

нок принесення в жертву інших груп громадян. Питання щодо того, кого більше шкода – юнака 20 років, жінку 30 років, чоловіка 40 років – не можуть визначати спрямованість державної політики, оскільки оперують суто популістськими категоріями. Життя будь-якої людини є священним, тому поділ громадян на таких, які заслуговують захисту свого права на життя, і тих, чиїм правом на життя можна нехтувати, не може бути стрижнем мобілізаційної політики у правовій демократичній державі. Можливість України зберегти свою державність і своє населення потребують збільшення мобілізаційних резервів України, і вирішення цього питання має базуватися на науково обґрунтованих розрахунках, залученні інститутів громадянського суспільства до обговорення можливих рішень у цій сфері, а також на принципі гендерної рівності.

За даними, оприлюдненими Міністерством оборони України, у січні 2024 року, загальна чисельність жінок у Збройних Силах України складала 66,9 тисячі осіб, із них 47,2 тисячі – військовослужбовиці. При цьому, 6,5 тисяч перебувають на керівних посадах, а близько 4 тисяч знаходяться на лінії зіткнення [11]. Для порівняння, у 2014 році кількість жінок-військовослужбовиць у Збройних Силах України становило понад 16,5 тисяч, а у 2023 році – понад 43,4 тисячі. Серед жінок, які зараз є військовими, 13 487 мають статус учасника бойових дій [12]. Жінки довели свою спроможність ефективно виконувати бойові завдання, деякі з них демонструють своє бажання брати участь у бойових діях (найбільшими противниками призову на військову службу жінок є чоловіки).

Отже, нині вкрай необхідними є ліквідація деяких явищ гендерної дискримінації, які перешкоджають залученню жінок до лав Збройних Сил України та інших військових формувань (виключення жінок з кола суб'єктів обов'язкової базової загальновійськової підготовки, «скляна стеля», яка не стримує кар'єрне зростання жінок-бойових командирів тощо). Дуже важливим, на нашу думку, нині є підвищення психологічної готовності жінок до військової служби, що потребує першочергової роботи з дітьми та юнацтвом.

**Висновки.** Сучасний етап відсічі повномасштабній російській агресії свідчить про необхідність збільшення мобілізаційного резерву України за рахунок включення до нього нових категорій військовозобов'язаних. Вказане обумовлює необхідність громадської рефлексії принципу гендерної рівності в аспекті виконання військового обов'язку. Невдачі та прорахунки мобілізаційної політики нашої держави свідчать про потребу пошуку нових шляхів, які базувалися б не на імпульсивних рішеннях політиків, а на науковому підґрунті. Моделювання бажан-

ної ситуації в сфері залучення громадян України на військову службу має своїми передумовами переосмислення ролі жінок та юнацтва у захисті держави, що потребує широких суспільних обговорень, науково-просвітницьких заходів, розробки соціальної реклами, яка дозволяла б переконатися в існуванні гідних умов проходження служби жінками-військовослужбовицями, включаючи їх кар'єрне зростання.

Отже, забезпечення гендерної рівності в умовах правового режиму воєнного стану – це комплекс заходів правового, політичного, військового, науково-дослідницького, педагогічного та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на формування паритетних засад участі жінок і чоловіків у відсічі повномасштабній російській збройній агресії, включаючи виконання військового обов'язку.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демографічна криза в Україні: у 2024 році смертність утричі перевищує народжуваність. URL: <https://sud.ua/uk/news>.
2. Ukraine Refugee Situation. Select location. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
3. Кучеренко Д., Тимофеев В. Гендерна рівність у секторі безпеки і оборони України: сучасні тенденції та перспективи. *Період трансформаційних процесів в світовій науці: задачі та виклики*: матеріали наукової конференції (м. Одеса, 2 червня 2023 року). Одеса, 2023. С. 66–68.
4. Тінін Д.Г. Гендерна рівність у воєнний час: як війна змінює роль жінок у суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2. Вип. 80. С. 432–437.
5. Дашковський А.В. Гендерна рівність в зброєних силах України. *Забезпечення гендерної рівності та інклюзії в академічному середовищі*: збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (30 квіт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 61–64.
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11 квітня 2024 року № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
8. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Texte>
9. Гендерні стереотипи та ролі очима молоді: до і після початку повномасштабної російської агресії: Звіт за результатами дослідження. URL: [https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/257/GS\\_2.pdf](https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/257/GS_2.pdf).
10. Результати загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 27 березня 2024 року. URL: <https://dif.org.ua/article/sotsialno-politichni-orientatsii-ta-problemi-mobilizatsii-v-ukraini-zagalnonatsionalne-opituvannya>.
11. Мосорко А. Кількість жінок в армії на початок січня 2024 року становила майже 70 тисяч – Наталія Калмикова. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/05/01/kilkist-zhinok-v-armii>.
12. Барсукова О. У Міноборони розповіли, скільки жінок служать у ЗСУ станом на 2024 рік. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-zhinok-sluzhit-u-zsu-statistika-minoboroni-2024-300413>.